

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ СТАТУСОМ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ

THE IMPORTANCE OF THE OUT-OF-SCHOOL EDUCATION SYSTEM FOR THE SOCIAL ADAPTATION OF SENIOR STUDENTS WITH THE STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

У статті розглянуто систему позашкільної освіти як форму освітньої діяльності, що молодіє потужними інструментами для соціальної адаптації та розвитку соціальних компетентностей дітей, зокрема старшокласників, зі статусом вимушено переміщеної особи. Проаналізовано досвід Мукачівського Центру дитячої та юнацької творчості, м. Мукачево, Закарпатська область, зокрема визначено основні аспекти діяльності закладу позашкільної освіти, які можуть забезпечити компенсаторну, стабілізуючу та інтегруючу функції для підлітків, що пережили вимушене переселення та пов'язані з ним психологічні труднощі. Показано, що безпечний соціально-освітній простір, добровільність участі й інтересорієнтований характер гурткової діяльності сприяють подоланню соціальної ізоляції, формуванню позитивної самооцінки та відновленню емоційної рівноваги. Окреслено значення різноманітності напрямів гуртків – художньо-естетичного, науково-технічного, спортивного, соціально-реабілітаційного та гуманітарного – у забезпеченні індивідуалізованого підходу та розвитку компетентностей, важливих для успішної інтеграції підлітків у нове середовище. Підкреслено роль індивідуальної підтримки, наставництва, участі в конкурсах і творчих проєктах як засобів формування «ситуації успіху» та соціального визнання. Окрема увага приділена значущості масових заходів і патріотичного виховання, які посилюють відчуття спільності та зміцнюють громадянську ідентичність підлітків ВПО. На основі аналізу контингенту вихованців встановлено зростання частки підлітків, які обирають онлайн-навчання у системі формальної освіти, що може ускладнювати процес соціальної адаптації та підсилює значення позашкільних установ як середовища живої взаємодії. Зроблено висновок про ключову роль позашкільної освіти у відновленні соціальних зв'язків, підтримці психологічної стійкості та формуванні освітніх і життєвих перспектив підлітків зі статусом ВПО.

Ключові слова: соціальна адаптація, заклади позашкільної освіти, старшокласники, статус вимушено переміщеної особи,

формування соціальних компетентностей, онлайн-навчання, офлайн-навчання.

The article examines the system of extracurricular education as a form of educational activity that provides powerful tools for social adaptation and development of social competencies of children, in particular high school students, with the status of a forcibly displaced person. The experience of the Mukachevo Center for Children and Youth Creativity, Mukachevo, Transcarpathian region, is analyzed, in particular, the main aspects of the activity of an extracurricular education institution that can provide a compensatory, stabilizing and integrating function for adolescents who have experienced forced displacement and the psychological difficulties associated with it are identified. It is shown that a safe socio-educational space, voluntary participation and interest-oriented nature of group activities contribute to overcoming social isolation, the formation of positive self-esteem and the restoration of emotional balance. The importance of the diversity of the directions of the circles – artistic and aesthetic, scientific and technical, sports, social and rehabilitation and humanitarian – in ensuring an individualized approach and developing competencies important for the successful integration of adolescents into the new environment is outlined. The role of individual support, mentoring, participation in competitions and creative projects as means of forming a "situation of success" and social recognition is emphasized. Special attention is paid to the significance of mass events and patriotic education, which enhance the sense of community and strengthen the civic identity of IDP adolescents. Based on the analysis of the contingent of pupils, an increase in the share of adolescents who choose online learning in the formal education system has been established, which can complicate the process of social adaptation and enhances the importance of extracurricular institutions as an environment of live interaction. The conclusion is made about the key role of extracurricular education in restoring social ties, supporting psychological resilience, and shaping the educational and life prospects of adolescents with IDP status.

Key words: social adaptation, non-formal education institutions, senior students, internally displaced person status, formation of social competencies, online learning, offline learning.

УДК 374-042.3:316.614-044.332:373.
5.046-024.71:314.151-054.73(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/89.52>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Бокша Н.І.,
orcid.org/0000-0002-7239-0285
доктор філософії зі спеціальності 011
«Освітні, педагогічні науки»,
ст. викладач кафедри інженерії,
технологій та професійної освіти
Мукачівського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді
та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Війна в Україні спричинила масове переміщення населення, і серед постраждалих значну частку становлять діти та підлітки.

Особливо вразливою групою є старшокласники, які одночасно переживають вікові зміни, психологічну нестабільність, втрату звичного середовища та необхідність адаптуватися до нових реалій життя, інтенсивний процес формування

соціальних навичок. У таких умовах особливої актуальності набуває позашкільна освіта, адже вона може створити для підлітків простір безпеки, творчості, підтримки та спілкування – те, що часто стає вирішальним у процесі соціальної адаптації.

Одним з регіонів, який став прихистком для сотень тисяч українців зі статусом вимушено переселеної особи (ВПО) є Закарпатська область. За рахунок інтенсивного переселення українських родин з дітьми заклади освіти в Закарпатті значно поповнилися новими здобувачами. Крім традиційної шкільної освіти, учні шкільного віку зі статусом ВПО активно долучаються до позашкільної діяльності. Досвід Мукачівського центру дитячої та юнацької творчості (МЦДЮТ), що функціонує в м. Мукачеві, Закарпатська область, де навчається багато дітей вимушених переселенців, дозволяє побачити практичну значимість позашкільної освіти в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціальної адаптації учнівської молоді в кризові періоди, зокрема в умовах війни, порушуються багатьма українськими науковцями в останні роки, такими як Д. Бирик, Т. Брайченко, О. Блинова, Л. Завацька, Н. Заверико, І. Шеплякова, Н. Якухіна та інші, що засвідчує актуальність даної проблеми. Так, соціально-педагогічну діяльність, спрямовану на відновлення психологічного здоров'я, соціальної адаптації та зміцнення згуртованості освітнього середовища вивчає в своїй праці Д. Бирик [1]. Досвід організації соціально-педагогічної допомоги дітям у громадах, які зазнали наслідків війни, через цифрові освітні центри аналізують І. Шеплякова та Н. Рязанова [2]. Рівень успішності соціальної адаптації школярів з числа внутрішньо переміщених осіб в закладах загальної середньої освіти досліджує Л. Завацька [3].

В той же час науковцями в меншій мірі приділяється увага системі позашкільної освіти як освітнього середовища, що володіє значним ресурсом для налагодження соціальної взаємодії і психологічної адаптації учнівської молоді в умовах війни. У дослідженнях А. Корнієнко [4], О. Литовченко [5], зазначається, що залученість саме до системи позашкільної освіти сприяє інтенсивному формуванню в дітей упевненості, навичок спілкування, здатності долати стрес та знаходити підтримку в однолітків. Зокрема, в науковій праці А. Корнієнко акцентує увагу на тому, що, зважаючи на специфіку позашкільної освіти, як-от мобільність, варіативність, соціально-педагогічну спрямованість, добровільність, доступність та можливості здійснення у різноманітних формах (гурток, студія, клуб або інше творче об'єднання), орієнтацію на інклюзивність та безбар'єрність, заняття у закладах даної освітньої системи сприяють значній психологічній підтримці дітей та підлітків в умовах війни [4, с. 195].

Попри це практичний досвід окремих установ, які працюють із дітьми-переселенцями в умовах воєнного стану, описаний ще недостатньо. З огляду на окреслену проблему постають питання, що потребують додаткового аналізу:

- які форми, методи, засоби використовують позашкільні заклади для допомоги старшокласникам ВПО у адаптації до нового середовища;
- які педагогічні інструменти виявляються найбільш ефективними;
- як корелюється здобуття позашкільної освіти з можливістю отримання формальної освіти в онлайн чи офлайн форматі на прикладі конкретного позашкільного закладу Західного регіону України.

Саме розв'язання цих питань обумовлює необхідність звернення до досвіду Мукачівського центру дитячої та юнацької творчості, що функціонує в м. Мукачеві Закарпатської області.

Мета статті – розкрити значення позашкільної освіти для соціальної адаптації та формування соціальних компетентностей старшокласників, які мають статус вимушено переміщених осіб, та описати досвід МЦДЮТ як приклад ефективної роботи позашкільного закладу з цією категорією молоді.

Виклад основного матеріалу. Позашкільна освіта для підлітків зі статусом ВПО виконує надзвичайно важливу компенсаторну, стабілізуючу та інтегруючу функції. Старшокласники, які зазнали вимушеного переміщення, нерідко стикаються з розривом соціальних зв'язків, втратою почуття безпеки, зниженням мотивації, підвищеною тривожністю [6, с. 31]. Досвід Мукачівського Центру дитячої та юнацької творчості демонструє, наскільки ефективною може бути система позашкільної освіти у подоланні цих труднощів та забезпеченні комплексної соціальної адаптації. Нижче на прикладі діяльності МЦДЮТ більш детально розглянемо можливості позашкільних закладів як інституцій соціальної адаптації дітей, травмованих війною.

Позашкільний заклад як безпечний соціальний простір. МЦДЮТ створює атмосферу психологічної безпеки, підтримки та прийняття – критично важливої для підлітків, які пережили вимушене переселення, за рахунок добровільної участі у гуртках, їх інтересоорієнтованого характеру, позиціонування на особистість керівника гуртка, малої наповнюваності груп (10–15 осіб). Ці чинники дозволяють дітям-переселенцям швидко інтегруватися у колектив, налагоджувати дружні стосунки та долати соціальну ізоляцію. Також у закладах даного типу панує здорова конкуренція та «ситуація успіху», а трирівнева система навчання (початковий, основний, вищий рівень) у форматі гурткової роботи створює умови для поступового розвитку, перспектив для професійного зростання, удосконалення майстерності.

Різноманіття напрямів як фактор соціальної інтеграції. В Мукачівському центрі дитячої та юнацької творчості реалізуються п'ять основних напрямів роботи: художньо-естетичний, науково-технічний, фізкультурно-спортивний, соціально-реабілітаційний, гуманітарний, які дозволяють кожному підлітку, включно з ВПО, знайти для себе прийнятне освітньо-творче середовище. В даному закладі станом на 2025–2026 н.р. діють такі гуртки як:

- науково-технічний напрям: «Комп'ютерна графіка та графічний дизайн»;
- фізкультурно-спортивний напрям: «Шахи»;
- художньо-естетичний напрям: «Світ дизайну», «Хореографія», «Художня кераміка», «Ігротехнік», «Студія образотворчого мистецтва «Палітра», «Студія естрадної пісні «Акорд», «Дизайн одягу», «Бісероплетіння»;
- соціально-реабілітаційний напрям: «Юні журналісти», «Ерудит», «Школа правових знань Закон і ми»;
- гуманітарний напрям: Книжка-клуб «Коза-дереза» [7].

Художньо-естетичні гуртки допомагають виразити емоції через творчість (важливо для тих, хто пережив травматичний досвід), сприяють розвантаженню від стресу, розвитку командної роботи та дисципліни, розвитку дрібної моторики тощо; науково-технічні гуртки підсилюють інтерес до навчання та формують цілеспрямованість; гуртки соціально-реабілітаційного напрямку допомагають опанувати соціальні навички та долати психологічні бар'єри; гурток гуманітарного напрямку сприяє загальнокультурному, мовленнєвому розвитку.

Індивідуальна робота та заохочення як умова емоційного благополуччя. Важливою складовою адаптації ВПО є індивідуальна підтримка, яку забезпечують педагоги МЦДЮТ. Додаткові години занять з обдарованими дітьми, наставництво, підготовка до конкурсів і фестивалів – усе це формує позитивні емоції, підтримує мотивацію та створює відчуття значущості. Публічне визнання досягнень, нагороди, виставки творчих робіт, участь у фестивалях, конкурсах міського, обласного, всеукраїнського та міжнародного рівнів сприяють формуванню почуття успіху та соціального визнання, що особливо потрібне підліткам, котрі пережили втрату соціального статусу через переселення.

Масові заходи як інструмент соціального включення. МЦДЮТ активно застосовує багатий спектр форм масової роботи, які сприяють інтеграції ВПО у громаду: родинні свята та майстер-класи; пленери, екскурсії, турніри; конкурси, фестивалі, виставки; виховні заходи патріотичного спрямування; волонтерські та благодійні акції; ігрові програми тощо. Особливо хотілося б виділити такий вид масових заходів, як родинні свята.

Зокрема, в МЦДЮТ протягом року щорічно проходять такі тематичні родинні свята, як «Осінній вернісаж родинної творчості», «Різдвяний дзвін», міське родинне свято «Писанковий рай» з нагоди Великодніх свят. Ці форми роботи допомагають підліткам входити в активне соціальне життя громади, відчувати свою причетність, знайомитися з культурою регіону та налагоджувати комунікацію з однолітками й дорослими.

Національно-патріотичне виховання та ціннісна інтеграція. Значна увага закладу до національно-патріотичного виховання, особливо в умовах воєнного часу, формує у підлітків почуття єдності, поваги до української державності та підтримки армії. Для старшокласників ВПО такі заходи допомагають відчувати себе частиною великої української спільноти, зміцнити ідентичність та емоційну стійкість. Так, в МЦДЮТ проходять такі заходи, як до Дня захисника України «Маленький оберіг для справжніх героїв», покладання квітів та лампадок до меморіального пам'ятника з нагоди Дня Захисника України, «Лист захиснику України!», Благодійна акція «Країна Добра» (виготовлення сувенірів та збір подарунків для захисників України, що знаходяться на лікуванні у військовому шпиталі), виготовлення вихованцями «Янголів – охоронців» для воїнів ЗСУ тощо [7].

Крім військово-патріотичних заходів, в МЦДЮТ реалізується безліч інших національно орієнтованих проєктів: круглий стіл на тему «Яке прекрасне рідне слово! Воно-не світ, а всі світи» до Міжнародного дня рідної мови, «Вічне слово Кобзаря», брейн-ринг в рамках проєкту «Мандруємо Україною», флешмоб «Україна понад усе», «Моя родина –це вся Україна» до Міжнародного Дня сім'ї, флешмоб до Дня вишиванки «Вишиванку одягаймо – Україну прославляймо», екологічний кластер «Подорож країною Україною». Ці активності набувають особливої значущості в умовах війни, оскільки згуртовують учасників навколо спільних цінностей та посилюють потребу в національній самоідентифікації [6]. У цьому контексті важливого значення також набуває україномовне середовище даного позашкільного закладу, яке сприяє утвердженню та зміцненню національної ідентичності підлітків ВПО.

Профорієнтація як елемент довготривалої адаптації. Суттєвим результатом позашкільної діяльності є не лише те, що щороку вихованці вищого рівня складають випускні іспити і отримують свідоцтва про позашкільну освіту, але і обирають професії, пов'язані з напрямками діяльності гуртків. МЦДЮТ активно співпрацює із закладами професійної освіти, зокрема вищої, реалізуючи концепцію неперервної освіти. Для підлітків ВПО це створює можливість побудувати нові освітні плани, відчувати стабільність майбутнього, подолати невизначеність, спричинену війною.

– **Позитивний психологічний клімат і довіра батьків.** Щорічно в квітні-травні в МЦДЮТ проводиться анкетування вихованців гуртків та їх батьків. Аналіз проведеного анкетування дає підстави стверджувати, що вихованці цілком задоволені якістю занять у гуртках, рівнем організації дозвілєвої діяльності, психологічним кліматом у закладі. Щодо оцінювання якості освітніх та управлінських процесів, то опитування показує, що батьки позитивно відгукуються щодо рівня викладання, організації освітнього процесу, рівня культурно-мистецьких заходів, матеріально-технічної бази закладу, санітарного стану приміщень. Батьки дуже задоволені, що їхні діти з великим бажанням відвідують гуртки МЦДЮТ. Це важливо для ВПО, адже допомагає сім'ям стабілізувати життя після переїзду.

Всього в МЦДЮТ станом на 2025–2026 н.р. навчається 908 здобувачів позашкільної освіти, з них 110 вихованців мають статус вимушено

переселених осіб. В ході проведення дослідження систематизовано контингент гуртківців МЦДЮТ за віковими категоріями залежно від року народження та класу навчання, а також в межах кожної вікової категорії визначено кількість вихованців, які навчаються очно в закладах освіти м. Мукачеве та Мукачівської громади, та які здобувають онлайн-навчання (табл. 1).

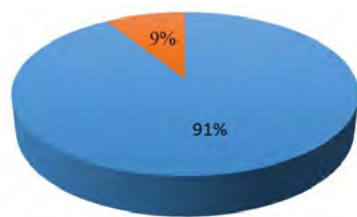
Аналізуючи отримані дані, можемо сказати, що найбільший контингент вихованців МЦДЮТ – це діти 1–4 та 5–7 класів, що є нормотиповими показниками для даної освітньої системи. Однак, в контексті тематики нашого дослідження, зацікавленість становить відсоткове співвідношення гуртківців зі статусом ВПО різних вікових категорій, які є здобувачами позашкільної освіти в МЦДЮТ і які отримують формальну освіту у офлайн чи онлайн форматі (рис. 1).

На основі аналізу рис. 1 можемо констатувати, що у відсотковому співвідношенні здобувачі

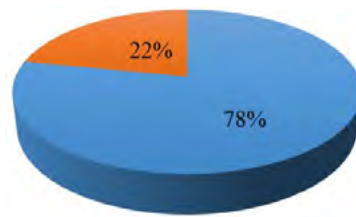
Таблиця 1

Аналіз контингенту здобувачів позашкільної освіти в МЦДЮТ станом на 2025–2026 н.р.

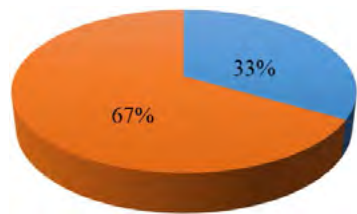
Вікова категорія	Рік народження	Клас навчання у ЗЗСО	Всього гуртківців зі статусом ВПО у МЦДЮТ	З них навчаються	
				Офлайн у м. Мукачеве та Мукачівській громаді	Онлайн навчання
I	2019 р.н. і пізніше	дошкільнята	9	9	-
II	2019–2016 р.н.	1–4 класи	56	51	5
III	2015–2013 р.н.	5–7 класи	32	25	7
IV	2012–2011 р.н.	8–9 класи	9	3	6
V	2010–2009 р.н.	10–11 класи	4	1	3



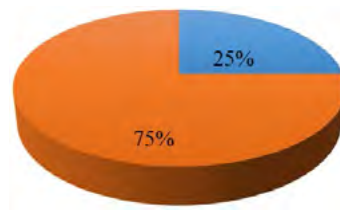
Категорія II



Категорія III



Категорія IV



Категорія V

■ – Навчання здобувачів ВПО офлайн у м. Мукачеве та Мукачівській громаді
 ■ – Навчання здобувачів ВПО у онлайн форматі

Рис. 1. Співвідношення у % гуртківців зі статусом ВПО різних вікових категорій залежно від форми здобуття освіти

позашкільної освіти в МЦДЮТ зі зростанням вікової категорії для здобуття формальної освіти обирають онлайн формат, що, на нашу думку, зменшує можливість налагодження соціальних зв'язків, соціальної адаптації. Так, серед 1-4 класів відсоток учнів, які навчаються очно у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) становить 91% на противагу тим, хто навчається онлайн – 9% (рис. 1). В той же час ситуація з офлайн/онлайн здобуттям середньої освіти у підлітків кардинально протилежна: 33% школярів 8-9 класів здобувають формальну освіту очно, 67% – дистанційно; у 10–11 класах лише 25% від загальної кількості підлітків ВПО навчаються у закладах освіти офлайн, 75% – навчаються онлайн.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що позашкільна освіта є вагомим фактором соціальної адаптації старшокласників зі статусом внутрішньо переміщених осіб, оскільки за рахунок своєї гнучкості володіє значним соціалізаційним ресурсом. На прикладі діяльності Мукачівського Центру дитячої та юнацької творчості засвідчено, що позашкільні заклади здатні створювати безпечний соціально-освітній простір, який сприяє подоланню стресових наслідків вимушеного переселення та відновленню психологічної рівноваги підлітків.

На основі здійсненого аналізу контингенту вихованців МЦДЮТ встановлено, що частка підлітків ВПО, які здобувають формальну освіту онлайн, зростає зі збільшенням віку. Така тенденція свідчить про потенційне звуження можливостей соціальної адаптації, адже дистанційний формат зменшує кількість соціальних контактів. У цьому контексті роль позашкільних установ стає ще більш значущою, оскільки вони компенсують дефіцит міжособистісної взаємодії та забезпечують підліткам середовище реального спілкування.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні впливу різних напрямів гурткової діяльності на формування соціальних

зв'язків, порівнянні регіональних практик роботи з підлітками ВПО у системі позашкільної освіти та оцінюванні довготривалих результатів участі у ній.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бирик Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти у воєнний та повоєнний період: механізми відновлення та згуртованості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2025. Вип. 1(56). С. 27–31. DOI: 10.24144/2524-0609.2025.56.27-31.
2. Рязанова Н.В., Шеплякова І.О. Досвід соціально-педагогічної роботи з соціалізації дітей у громадах, що постраждали від війни, в умовах цифрових освітніх центрів. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 220-річчю від дня заснування Ун-ту, м. Харків, (7 листоп. 2024 р). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2024. С. 249–252.
3. Завацька Л. М. Визначення актуального рівня успішності соціальної адаптації школярів із числа внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. 2023. Вип. 23. С. 42–48.
4. Корнієнко А.В. Освітня діяльність закладів позашкільної освіти в умовах бойових дій. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Вип. 26. Кн. 1. 2022. С. 190–198. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-190-198>
5. Литовченко О. Зміст позашкільної освіти в контексті воєнного часу та повоєнного відновлення України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 27. Кн. 2. 2023. С. 5–15. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-5-15>
6. Вербицький В.В. Виховний потенціал закладів позашкільної освіти : методичний посібник. Київ : НЕНЦ, 2025. 376 с.
7. Мукачівський центр дитячої та юнацької творчості. URL: <https://mbsh.com.ua/#>

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025